

KUTATÁS KÖZBEN

Az értelmi fogyatékosok iskolai könyvei és tankönyvei

Köztudott, hogy a közoktatásban egészen a nyolcvanas évek végéig a tankönyvek a központilag kidolgozott és megkövetelt tantervekre épültek. Alig néhány év elteltével azonban tért hódítottak az első alternatív könyvek, kiadványok. Majd egy haralmas lendülettel új kiadók jelentek meg, új tankönyveikkel végleg megbontva az addig egységesnek látszó, ugyanakkor egyhangú tankönyvpiacot. A tartalmi változás, a modernizáció megkövetelte a minőségében és tartalmában is megújult „jó tankönyveket”.

Nem ez jellemzi azonban a fogyatékos tanulók tankönyveinek helyzetét és állapotát. Az okokat kutatva szélesebb spektrumból kell kiindulnunk. Az elmúlt évtizedben lezajlott nagy jelentőségű történelmi és oktatáspolitikai változások a gyógypedagógia területére is hatást gyakoroltak. Ez a hatás azonban ma még mindig nem olyan léptékű, mint amilyen nagymértékű lemaradás tapasztalható a társadalmi odafigyelésben, fogyatékos embertársainkról való gondoskodásban.

Igaz, hogy az állami intézkedések rendszerét tekintve a fogyatékosokról való gondoskodás a legfelsőbb szintű törvényes rendelkezésekben is mérhető, ám annak gyakorlati megvalósulása – a több évtizedes hátrány következtében – nehézkes, és meg évekbe telik.

A közoktatásról szóló törvény a gyermek jogairól szóló Egyezményben vállalt kötelezettség alapján megfogalmazza, hogy a fogyatékos gyermekkel fokozott figyelem vegye körül, valamint szól a különleges gondozáshoz való jogról is. A fogyatékososság kezelése megköveteli, hogy e területen a speciális igények fokozott figyelmet kapjanak, ezért környezetük törekedjen hátrányaik csökkentésére, enyhítésére. Ennek egyik legfőbb területe az iskolai nevelés, oktatás, fejlesztő felkészítés.

A közoktatás tartalmi modernizációjának elemeként a Nemzeti alaptanterv és a fogyatékos gyermekkel számára ehhez kapcsolódó Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának *módosított* tantervi irányelvje jelöli ki az iskolában elsajátítható tudást és kialakítható képességeket.

„Az Irányelv meghatározza:

- A Nemzeti alaptanterv illetve a kerettanterv minimális követelményeinek módosítási lehetőségeit.
- A műveltségi tartalmak kijelölésékor egyes területek elhagyásának vagy egyszerűsítésének, illetve új területek bevonásának lehetőségeit.
- A tananyagátadás és a fejlesztés szokásosnál nagyabb mértékű időbeli meghosszabbítás lehetőségeit.”

Ezek a szempontok elsődlegesek a ma gyógypedagógiai intézményeinek tartalmi munkájában, a fejlesztés speciális módszereinek, feltételeinek megteremtésében. Ide értve a tantervek és a tankönyvek meghatározó szerepét.

Az utóbbi években a gyógypedagógia területén is felgyorsult korszerűsítésre, fejlesztésre irányuló intenzív törekvésekkel sajnos nem járt együtt az eszköz- és feltételrendszer javulása. A bevezetőben említett évtizedes lemaradás jól lemerhető a napjainkban is használatban lévő gyógypedagógiai tankönyveken. Általános vélemény, hogy a tankönyvek nagy részének minő-

hége korszerűtlen, tartósságát illetően több kiadvány egy tanévig sem használható, nemhogy tartós könyvkent, ahogy azt újabban célként deklaráljuk. A választék meglehetősen szűk körű, behatárolt. A tankönyvek tartalma sem követte a modernizációs törekvéseket. Míg a többségi általános iskolák tanulói számára néhány éven belül – egy rohamos fejlődés eredményeként, melyhez hozzájárult a tankönyvpiaci versenyhelyzet kialakulása – széles tankönyvválaszték állt rendelkezésre, addig a fogyatékos tanulók tankönyvei érintetlenül maradtak, jobb esetben is csak átdolgozásra kerültek.

A pedagógusok fejlődésre, korszerű tartalmi munkára való törekvését bizonyítja, hogy a szűk körű választék ellenére megoldást kerestek, és ezt a többségi általános iskolások számára készült tankönyvekben találták meg. Ám ez időleges, és egyáltalán nem megfelelő megoldás, hiszen ezek csak több hasonló típusú kiadvány együttes használatával, tartalmi módosításokkal, szűkítésekkel alkalmazhatók, és nem a fogyatékos tanulók tanulási sajátosságaihoz igazodnak.

Nagy különbség van azonban az egyes fogyatékkossági típusok tankönyvellátásán belül is. A legnagyobb mértékben érintett terület az értelmi fogyatékos tanulók tankönyvellátása, hiszen a fogyatékkosságok tekintetében ez a legnagyobb populáció, és a probléma ezen a területen a legkiélezettebb.

1999 elején az Oktatási Minisztérium a fogyatékos tanulók tankönyvhelyzetének ismeretében kezdeményezte a terület tankönyveinek felülvizsgálatát tartalmi, könyvészeti szempontból, valamint a tekintetben, hogy megfelelnek-e az alkalmazott tudományos ismereteknek és az élettani és életkorai sajátosságoknak.

Erre a munkára az Oktatási Minisztérium szakértői bizottságot kért fel. A szakértők megállapították, hogy a könyvek továbbra is használhatók-e vagy sem, illetve milyen mértékű változtatást igényelnek. Ezt követően és a szakértői vélemények birtokában a kérdéses tankönyvek mindegyike bekerült a tankönyvvé nyilvánítási eljárás folyamatába. Így egy-egy könyvről két szakértői és egy referensi vélemény állt rendelkezésre, majd ezek birtokában az Országos Köznevelési Tanács Tankönyvbizottsága megtárgyalta a fogyatékos tanulók tankönyveit. minden egyes tankönyvre vonatkozóan határozati javaslatot tett a miniszternek, aki ezekkel egyetértve a javaslatokat eljuttatta a tankönyvkiadóknak.

Ezzel a folyamattal egyidőben, 1999 őszén az Oktatási Minisztérium Tankönyv- és Taneszközörirodája kérődőíves felmérést végzett. A fogyatékos tanulók általános iskoláiban tanító pedagógusokat kérdeztük meg a terület tankönyvellátásának helyzetéről és az Irányelvez hatásairól az iskola tartalmi munkájára vonatkozóan.

A kérdőív témajának aktualitását több tényező is bizonyította. A közoktatás tartalmi modernizációjának elemeként a nat a fogyatékos gyermekek iskoláiban a módosított „Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelv” által jelöli ki az iskolában elsajátítható tudásanyagot és a kialakítandó képességeket. Az Irányelvez több ponton meghatározza azokat az elemeket, amelyek a fogyatékos tanulók iskoláiban a tartalmi munka irányítói.

1998 őszén megtörtént a nat bevezetésének felülvizsgálata. Képet kaptunk az általános iskolákban történt változásokról. A fogyatékos tanulók iskolatípusaiban azonban minden összetájékozódási pontként szolgált. A nat és az Irányelvez bevezetésében új műveltségi területek, tantárgyak jelentek meg, átrendeződtek a tananyagok, a tanítási tartalom is szemléletbeli átalakuláson megy keresztül. Ehhez minőségében és tartalmában is megújult tanítási segédekre, tankönyvekre van szükség. Az eddig vázolt főbb csomópontok új problémakörököt határoztak meg.

A kérdőív megalkotásakor a következő feltevésekkel éltünk. A nat és az Irányelvez bevezetése a fogyatékos tanulók iskoláinak többségében megtörtént. Ezt a változást az iskolák akarták és a tartalmi modernizációnak is aktív részesei voltak. A bekövetkezett változások felerősítették azt az igényt, amely fogyatékos tanulók tankönyvi ellátására vonatkozik. Az ebben az iskolatípusban használatos tankönyvek nagy része elavult, nem vagy egyre kevésbé felelnek meg a korszerű tartalmi követelményeknek.

A vizsgálatot a fogyatékos tanulókat nevelő-oktató intézmények körében végeztük a megyei Pedagógiai Intézetek és gyógypedagógiai szaktanácsadók segítségével, közreműködésével. A vizsgálat eszköze a 32 kérdésből álló kérdőív volt, amely zárt és nyitott kérdéseket tartalmazott. A 32. kérdés pedig módot adott a vélemények bővebb kifejtésére.

A kérdőíven azt tudakoltuk, hogy a nat és az Irányelvez bevezetése milyen új feladatokat igényelt, és a jelenleg használatos tankönyvek mennyiben felelnek meg az új tartalmi igényeknek.

Vizsgálatunkhoz a rétegzett mintavételt alkalmaztuk, azaz a populáció egyes rétegeiből az arányoknak megfelelő képviseletre törekedtünk. 514 kérdőív érkezett vissza és került feldolgozásra. A kérdőívet visszaküldők intézményenkénti megoszlását mutatja az első tábla. A pedagógusok beosztás szerinti aránya megfelelt a az intézményi struktúráknak. A felvételt reprezentativitása szerint teljesnek tekinthetjük, mivel leképezi az adott populációt, a gyógypedagógusok jóval több, mint 2%-a válaszolt a kérdésekre.

1. TÁBLA

A minta összetétele (általános iskolák)

Intézménytípusok	Válasz	Pedagógusok	Válasz
Értelmi fogyatékosok	309	Beosztottak	61,0
Mozgáskorlátozottak	2	Középvezetők	28,0
Látási fogyatékosok	2	Igazgatók	11,0
Hallási fogyatékosok	3	Összesen	100,0
Beszédfogyatékosok	5		
Egyéb	6		

Tantervkészítés az iskolákban

Az iskolák tartalmi munkáját nagymértékben meghatározó tantervek készítésével kapcsolatosan megtudtuk, hogy az iskolák döntő többsége a tanterveket adaptálta (63%) illetve átvette (21%), és csak 16%-uk vállalkozott önállóan tantervíráusra.

Meg kellett állapítanunk azonban, hogy a kérdésfeltevés során szükséges lett volna az adaptáció fogalmának pontosabb körülhatárolására, hiszen, mint kiderült, többen az átvétellel azonos értelemben használták. Az arányokról azonban hozzávetőleges képet kaphattunk.

Bizonyággal arra a feltevésre, hogy az iskolák aktív részesei voltak a tartalmi korszerűsítésnek a következő adatok szolgálnak. A válaszadók többsége (79%) részti vett iskolájában a helyi tanterv munkálataiban, mégpedig oly módon, hogy a pedagógusok 60%-a olyan továbbképzések részese volt, amelyek pedagógiai program és helyi tanterv írására készítettek fel.

Tudjuk, hogy még az Irányelvez munkálatai során pro- és kontra minden széleskörű vita bontakozott ki a gyógypedagógiai szakma berkein belül annak szükségességéről, megjelenéséről, tartalmáról. Az eltelet időszak a következő változásokat hozta a fogyatékos tanulók iskoláinak munkájában. Arra a kérdésre, hogy egyetért-e a fogyatékos tanulók tantervi Irányelveivel és azok megfelelnek-e a korszerű gyógypedagógiai törekvéseknek, azt az igen figyelemre méltó

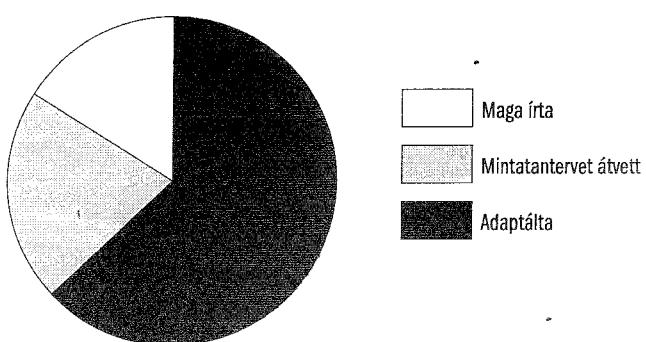
adatot kaptuk, hogy a válaszadók nagy része – 99%!-teljesen egyetértett a változás szükségeségével. Azonban ez az egyetértés a válaszolók 37%-ánál korlátozott. Arra a kérdésre, hogy miben szeretnék látni a változást a következő válaszokat a kaptuk:

- jobban körülhatárolt támponokat;
- a minimum követelményeknél több kapaszkodót;
- gyakorlatibb jellegű, életszerűbb megközelítést szeretnének.

Ugy tűnik, több tényező befolyásolta az Irányelvez minimum követelményeihez való igazodást a helyi tantervezek megalkotásakor. A kérdőívet kitöltők 55%-a (tehát az iskolák kicsivel több, mint fele) nemcsak a minimum követelmények megjelenítésére törekedett iskolája tartalmi munkájának tervezésekor. 38% azonban csak a minimum követelmények teljesítését rűzte ki célul és mindössze 7% nem tudta megítélni a követelmények mértékét.

1. ÁBRA

Részt vettek-e helyi tanterv készítésében?

Azokat az iskolákat, ahol csak a minimum követelmények megjelenítésére törekedtek, összvetettük azzal, hogy mely településtípusokra jellemző ez. Az esetek 75%-ban ezek kisvárosi vagy községi általános iskolák fogyatékos gyermekéket nevelő-oktató intézményei.

A válaszolók döntő többsége, azaz 66% ítélte meg úgy, hogy az Irányelvez által megszabott minimális teljesítményszint a többség számára teljesíthető. 17% mondta azt, hogy mindenki tudja teljesíteni, és 2,5% a pedig azt, hogy csak a jobb képességű gyermekek.

A kapott adatok sok minden sugallnak és igazolnak vissza az iskolák minden napjai gyakorlatából is.

Mivel a kutatás célja nem az, hogy gyakorlati tanácsot adjon és messzemenő következtetéseket vonjon le, hanem a tények feltáráására törekszik, adatai a gyakorló szakemberek és az irányításban dolgozók számára továbbgondolandók és továbblépésre biztatók. Várhatóan ez a továbblépés az Irányelvez módosításában nyert megfogalmazást, és a közponți tantervi szabályozás ilyen jellegű megerősödése a gyakorlatban sem jelenti majd a speciális nevelési szükséletek beszűkülését.

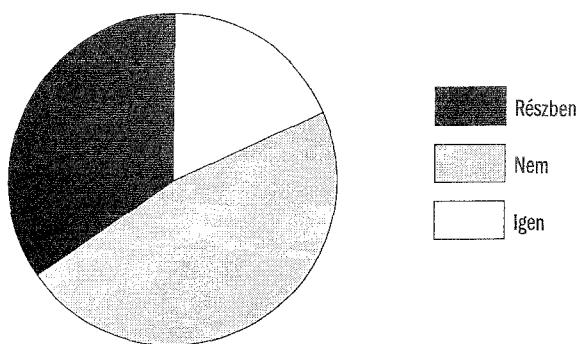
A kérdőír tankönyvekre vonatkozó eredményei

A válaszadók döntő többsége – 76% – úgy ítélte meg, hogy nem állnak az iskolák rendelkezésére olyan tankönyvek, taneszközök, melyek segítségére lehetnek a korszerű gyógypedagógiai

képzésnek. 16% válaszolta azt, hogy részben elégedett és mindössze 8%-nak felel meg a jelenlegi helyzet. A tankönyvválaszték tekintetében a következő eloszlás mutatható ki a kérdésre:

2. ÁBRA

Elegendő-e az a tankönyvválaszték, amely a fogyatékos tanulók iskolájai számára rendelkezésre áll?

Összességében, sajnos nem mondható az, hogy a gyógypedagógiai intézmények rendelkezésére álló tankönyvekkel a pedagógusok elégedettek. Az *igen* választ adókat összevetettük azzal, hogy ők milyen osztályfokon tanítanak, és a következő választ kaptuk: a 91 *igen* választ adó közül – azok, akik elégedettek – 51% alsó tagozaton tanít, csak 12% tanít felső tagozaton, a többi 37% minden osztályfokon, illetve középsúlyos értelmi fogyatékos tanulókat tanítók közül kerül ki.

Ez az adat harmonizál a tankönyv-felülvizsgálatot végző szakértők véleményével. Az alsó tagozaton tanító pedagógusok tehát elégedettabbak a tankönyvekkel, mint a felső tagozaton tanítók.

A tankönyvekkel kapcsolatos elégedetlenségek okait kutatva a pedagógusok 73%-a véli úgy, hogy a tankönyvek csak *részben felelnek* meg a tanulók életkorai és mentális sajátosságainak, 10% gondolta úgy, hogy egyáltalán *nem felelnek* meg, és csupán a válaszadók 17%-a *elégedett* a tankönyvek kivitelezésével. A képek, ábrák arányával és minőségével a válaszolók nagy része (410) csak *részben* volt elégedett. 52 válaszadónak felelnek meg a jelenlegi tankönyvek teljes mértékben.

Megnyugtató azonban, hogy csak kevesen használnak a többségi általános iskolák tanulói számára íródott tankönyvet, hiszen azok sem tartalmukban, sem módszereikben nem követik a fogyatékos tanulók tanulási sajátosságait. Ennek ellenére feltűnően magas azok száma, akik kiegészítésként vagy néhány tantárgy esetében használják a többségi általános iskolák tankönyveit: 449-en, a válaszadók 88%-a.

A változatás igényét nyilvánították ki kollégáink, amikor úgy ítélték meg, hogy a tankönyvek egy részét módosítani kell, felmerült az az igény, hogy néhány területen új tankönyvek jelenjenek meg. A válaszolók 81%-a gondolja ezt.

Kértük, hogy pontosan jelöljék meg azokat a területeket, amelyek módosított vagy új tankönyveket igényelnek. A válaszolók által megnevezett tantárgyakat műveltségszintek szerint

csoportosítva Az *Ember és természet* műveltségterület tantárgyait jelölték meg legtöbben. Ez azonban ne tévesszen meg bennünket, hiszen ehhez a területhez csoportosítják a legtöbb tantárgyat (kémia, fizika, biológia, környezet- és természetismeret), ennek ellenére oda kell figyelnünk erre az adatra. A legkirívóbbak a *magyar nyelv* és *irodalom*, valamint a *matematika* tantárgyak számadatai, de ugyanígy az *ember* és *társadalom* műveltségterületen belül a *történelem* és a *társadalomismeret*.

2. TÁBLA

Mely területen igényelnek új vagy módosított tankönyveket?

1. Matematika	356	14. Művészletek	73
2. Történelem	275	15. Biológia	63
3. Nyelvtan	325	16. Ének zene	55
4. Irodalom	204	17. Olvasás	44
5. Kémia	54	18. Írás	39
6. Fizika	121	19. Számolás	53
7. Környezet	214	20. Földünk és körny.	44
8. Földrajz	145	21. Ember és term.	56
9. Informatika	194	22. Ember és társ.	68
10. Természetismeret	302	23. Technika	96
11. Társ.ism.	116	24. Idegen nyelv	36
12. Gyakorlati ism.	94	25. Kommunikáció	12
13. Életvitel	109		

Műveltség területenkénti összesítés

Életvitel és gyakorlati ism.	299
Ember és term.	810
Művészletek	128
Magyar nyelv és irod.	624
Ember és társ.	469
Földünk és körny.	189
Matematika	409
Informatika	194
Elő idegen nyelv	36

Az utolsó kérdésben módot adtunk arra, hogy a kérdőívet kitöltők bővebben kifejtsék véleményüket a témaáról. Elemezve a válaszokat láthattuk, hogy a kérdőív számszerű adatai szöveges formában is megerősítésre kerültek.

Néhány kiragadott példával szeretnénk bemutatni, hogy azokkal a könyvellekkel szemben, amelyekkel a válaszadók elégedetlenek voltak, a pedagógusok milyen kritikai észrevételeket tettek. Ezekből következtethetünk a gyógypedagógiai tankönyvekkel szemben elvárható követelményekre is:

- a tankönyvek kivitelezése színtelen, kicsi, felismerhetetlen képeket tartalmaz
- nem szolgálják az érdeklődés felkeltését;
- az oldalak zsúfoltak, nehezen áttekinthetők;
- hiányoznak az életszerű példák.

A felmerülő igényeket a következőképpen fogalmazták meg a kollégák:

- legyen választási lehetőség;
- adjon módot differenciálásra;
- tartalmazzon sok ábrát, szókészlete legyen bő, könnyen érthető;
- tartalmazzon megoldási algoritmusokat;
- érvényesüljön a terápiás szemlélet;
- legyenek színesek, szépek.

Következetéül megállapíthatjuk, hogy beigazolódott az általunk felvetett hipotézis, miszerint a fogyatékos tanulók általános iskoláiban használatos tankönyvek nagy része elavult, nehezen hasznosítható.

Az Oktatási Minisztérium az eredmények ismeretében az értelmi fogyatékos tanulók tankönyvhelyzterének javítására pályázatot hirdetett tankönyvkiadók számára. Fokozott érdeklődés és várakozás előzi meg a készülő tankönyveket, hiszen nem könnyű modernnek és korszerűnek lenni a hagyományos gyógypedagógiai értékek megőrzése mellett.

A kérdőívek eredményeiből közvetve leszűrhetjük azokat a követelményeket, amelyek a fogyatékos tanulók tankönyveivel szemben elvárhatók. Az elvárasok tartalom és feltételrendszer, helyi és közoktatási, mentális és életkorai, tanulási és tanítási, módszertani szempontokból egyaránt különbözőek.

Célszerű és időszervű, hogy a legfontosabb és legalapvetőbb oktatási alapelvek a gyógypedagógiai tankönyvekben a megfelelően értelmezett speciális és sajátos tartalommal jelenjenek meg. Ezek a tankönyvek kövessék a tudományosság, az aktivizálás, a szemléletesség elvét. Érvényesüljön bennük az elmélet és gyakorlat egysége, feleljen meg az életkorai és mentális sajátosságoknak, tükrözze a képességfejlesztésre irányuló törekvéseket. A rendszerességen nyomon követhető legyen az ismeretátadás algoritmusa. Az ismétlések rendszeres beiktatásával, alkalmazásával növelhető az elsajátított ismeretek tartóssága.

Mindezen túl ne feledkezzünk meg a legmeghatározóbb szempontról: *a tankönyv eszköz, a személyiségfejlesztés egyik eszköze.*

Kapcsáné Németi Júlia

Az informatika oktatás a diákok ismereteinek és igényeinek tükrében

Az informatikai eszközök egyre szélesebb körű magyarországi elterjedése az oktatás területét sem hagyta érintetlenül. Számos tanulmány, előadás foglalkozott azzal a kérdéskörrel, hogy a technikai fejlődés eredményeként megjelent számítógépek milyen hatást gyakorolnak az oktatás egyes területeire, intézményeire. Hasonlóképpen a figyelem középpontjába kerültek az informatikai fejlődés pedagógus szerepét érintő hatásai. Most ismertetendő kutatásunkban 1590 tanuló kérdőíves vizsgálatával arra kerestük a választ, hogy a középiskolai képzésben részvevő diákok számára milyen változást hozott a számítógép fokozódó mértékű iskolai alkalmazása.¹ A vizsgálatban érintett 20 oktatási intézmény² tanulóinak válaszai alapján nem von-

¹ Az Oktatáskutató Intézet szervezésében 1999. utolsó negyedévében folytatott vizsgálat a Diákok számítógéphasználati szokásairól tárta fel. A kutatás az Oktatási Minisztérium és az MTA Pedagógiai Bizottság támogatásával jött létre.

² A 20 intézmény megoszlása: 11 gimnázium, 2 szakközépiskola, 2 szakközépiskola és gimnázium, 2 szakiskola,

³ általános iskola.